

IŠČE SE: UČINKOVIT IN PREPROST KNJIŽNIČNI KATALOG*

Jerry D. SAYE

Alenka ŠAUPERL

Pregledni znanstveni članek

UDK 025.3/.4-052

Izvleček

Uporaba knjižničnih katalogov ni tako preprosta, kot se zdi na prvi pogled. Trenutno razširjeni javni računalniški katalogi (OPAC) so se razvili iz tradicionalnih listkovnih katalogov. Podatkovne strukture MARC za računalniške kataloge pa so zagotovile prenos uveljavljenega bibliografskega zapisa v računalniško okolje. Katalogizatorji vložijo veliko časa in truda v pripravljane zapise za računalniške kataloge, vendar kljub temu nekatere raziskave kažejo, da zapisi niso tako uporabni kot bi pričakovali. Prikazali bomo, kateri deli kataložnih zapisov so uporabni in kateri niso. Analizirali bomo drugačne možnosti za kataložne zapise, ki izhajajo iz *Funkcionalnih zahtev za bibliografske opise*, in ugotavljali možnosti za izboljšanje uporabne vrednosti kataloga.

Ključne besede: knjižnični katalogi, kataložni zapisi, formati MARC, Mednarodni standardni bibliografski opis, Funkcionalne zahteve za bibliografske zapise, potrebe uporabnikov

Review article

UDC 025.3/.4-052

Abstract

Many people find great challenges in using library catalogues. Current OPACs have developed from the traditional card catalogue structure while the MARC formats have primarily provided coding conventions for the traditional bibliographic description. Cataloguers invest significant effort in preparing catalogue records. Yet some studies

---

* *Prispevek je bil predstavljen na strokovnem posvetovanju Zveze bibliotekarskih društev Slovenije na Bledu, oktobra 2002. Prevod teksta iz angleškega jezika je pripravila Alenka Šauperl.*

SAYE, Jerry D.; Alenka ŠAUPERL: Wanted: an efficient and user friendly library catalogue. *Knjižnica, Ljubljana*, 46(2002)3, 129-141

show that the product of their work is not as useful as it could be. OPACs and their users efficiently use only a fraction of data present in catalogue records. We will explore which parts of the catalogue record are useful and which are not. We will analyze how an alternative catalogue record, based on *Functional Requirements for Bibliographic Records*, would aid in maximizing the catalogue record's usefulness.

Key words: library catalogues, MARC formats, cataloguing rules, bibliographic description, FRBR, users

1 Uvod

Ko sva dobila v roke sveže natisnjeni izvod *Funkcionalnih zahtev za bibliografske zapise* (1998), sva jih z navdušenjem prebrala. Vesela sva bila, da so strokovnjaki oblikovali in predlagali boljši in sodobnejši bibliografski zapis - in to takega, ki združuje opisno katalogizacijo in vsebinski opis ter upošteva potrebe uporabnikov. Katalogizacijska pravila so doslej preizkusila več različnih pristopov, tako za opisno katalogizacijo kot vsebinski opis. V prispevku bova predstavila rezultate raziskav o uporabi katalogov in razvoju katalogizacijskih pravil, ki so na voljo, ter jih primerjala s *Funkcionalnimi zahtevami za bibliografske zapise*.

2 Bibliografski opis

Če uporabniki o knjižnici kaj vedo, potem vedo, da ima katalog. Ta pripomoček je običajen že od 19. stoletja, poznamo pa tudi veliko starejše. V tem dolgem obdobju sta se spreminjali tako oblika kot vsebina kataloga. Pri tem se nama postavlja vprašanje: »Kakšno vlogo so pri oblikovanju katalogov imeli njihovi uporabniki? «

Tja do osemdesetih let 20. stoletja je prevladoval listkovni katalog, v zadnjih dvajsetih letih pa se je listkovni katalog v glavnem umaknil računalniškemu. Kljub temu je verjetno za mnoge uporabnike listkovni katalog tisti, ki si ga v mislih predstavljajo, ko teče beseda o knjižničnem katalogu. Marsikateri uporabnik se nostalgčno, ali pa morda z olajšanjem, spominja dolgih ur, prebitih pri kataložnih predalih ob iskanju pravih virov znanja in skrbnem prepisovanju podatkov o njih. Morda je iskal določeno knjigo zaradi informacij, ki jih je vsebovala, ali pa zaradi branja za zabavo. Današnji uporabnik računalniškega kataloga ima prednost, ki se je morda niti ne zaveda, če ni nikoli uporabljal listkovnega kataloga. Hitro lahko opravi večje število večkrat zahtevnih poizvedb in ko naleti na potencialno uporabna dela, podatke natisne s preprostim klikom na miško.

Kako so se s časom knjižnični katalogi spreminjali? Tega ne sprašujeva zato, ker bi naju zanimalo spreminjanje oblike, fizičnega izgleda – spreminjanje iz knjižne v listkovno, morda v mikrofilm in končno v računalniško. Zanima naju spreminjanje organizacije kataloga, spreminjanje vsebine kataložnih vpisov. Še več, zanima naju, kaj je povzročilo te spremembe.

Vsi se zavedamo, da knjižnice niso samo stavbe – čeprav to včasih pozabimo. Seveda, knjižnice so zbirke in usluge, na voljo svojim trenutnim in potencialnim uporabnikom. Z izjemo tistih knjižnic, katerih glavna naloga je arhiviranje gradiva za prihodnost, je glavni namen knjižnice zadovoljevati informacijske potrebe njenih uporabnikov. Izraz »informacijske potrebe« je zelo širok. Zadovoljevanje informacijske potrebe pa lahko obsega vse od knjige iz leta 1883, ki bi jo nekega dne želel proučevati kak znanstvenik, do popularnega romana, glasbenega CD-ja ali videokasete, ki bi si jo isti človek zaželel za zabavo. Katalog je seveda pripomoček za uporabnike, hkrati pa je verjetno celo pomembnejše orodje za knjižničarje pri vodenju knjižnice. Jasno je, da imajo prednost uporabniki. Če bi se vprašali: »Zakaj imamo knjižnico?«, bi si morali odgovoriti: »Za uporabnika! Za uporabnika! Za uporabnika!« Če je to držalo v preteklosti, tako kot verjamemo, da velja danes, sledi logično, čeprav morda neprijetno vprašanje: »Kako so naši knjižnični katalogi služili uporabnikom, tem najpomembnejšim osebam, skozi čas?«

Če se ozremo v preteklost in si ogledamo nekaj najstarejših knjižničnih katalogov opazimo, da je bil knjižni katalog nekaj stoletij najbolj razširjena oblika. V knjižnem katalogu vidimo orodje, ki se je razvilo zaradi najpomembnejše funkcije katalogov – informiranja uporabnika o tem, kaj knjižnica ima, in o prav tako pomembni lokaciji dokumenta v knjižnici. Pogled na te zgodnje kataloge tudi pokaže, da so ponujali precej skopo informacijo o gradivu. Vprašamo se, kako in koliko so upoštevali potrebe uporabnikov. Norrisova (1939) zanimivo predstavi zgodnje kataloge v svoji knjigi o zgodovini katalogizacije in katalogizacijskih metod od 1100 do 1850. Ni najin namen, da bi to zgodovino ponovila. Vendar pa želiva s kratkim pregledom osvetliti spremembe in pogled knjižničarjev na katalog sam in njegovega uporabnika.

Prvi natisnjeni katalog knjižnice Bodleian, natisnjen leta 1605, je dober primer zgodnjega knjižničnega kataloga. V njem naslovi niso natančno prepisani z naslovnih strani, če so te sploh bile v knjigi. Tudi razlike med izdajami niso označene. Katalog je vseboval podatek o lokaciji gradiva v knjižnici. Urejen pa je bil po fakultetah na univerzi, in v okviru teh glede na razvrstitev knjig na policah. Pravzaprav je bil ta katalog signaturni seznam s skrajšanimi vpisi. Je bilo to v pomoč uporabnikom? No ja, bolje je bilo kot nič, vendar bi si človek najbrž želel več.

Za mnoge med nami je abecedna ureditev seznamov sama po sebi umevna. Vendar je bila več stoletij običajna sistematska ureditev. Panizzijevo zavzemanje za

abecedno namesto sistematsko ureditev katalogov Britanskega muzeja je bila tako nesprejemljiva za njegove kolege, da se je moral zagovarjati pred posebno komisijo (Barault, 1972).

Knjižni katalogi, z vpisi razvrščenimi samo po imenih avtorjev, ali pa z dodatnimi kazali naslovov in vsebine, urejeni križno ali ločeno, so bili zelo skopi s podatki za uporabnike. Listkovni katalog, ki je bil najprej uveden v Franciji leta 1792, ni prevladal kot »najboljša« oblika kataloga do druge polovice 19. stoletja. Vendar je tako kot knjižni katalog tudi listkovni katalog pogosto ponujal le skromne podatke o gradivu.

Knjižnični katalogi, pa najsi bodo v knjižni, listkovni ali računalniški obliki, so omejeni z možnostmi razpoložljive tehnologije pa tudi z obsegom težav in preprek, ki so jo uporabniki pripravljeni sprejeti. V primeru knjižnih in listkovnih katalogov je bil prostor poglavitni omejujoči dejavnik. Zapisovanje podatkov je bilo seveda pomembno, vendar je bilo tudi omejeno na določen prostor. To je seveda zahtevalo razlikovanje na pomembnejše in manj pomembne podatke. Seveda pa se moramo vedno vprašati: »Pomembno za koga?«

Tudi računalniški katalogi imajo omejen prostor. Vendar se ta omejitev odraža na drugačen način – v številu strani na zaslonu, ki jih je uporabnik pripravljen pregledati, da bi prišel do iskane informacije. Število strani na zaslonu pa je odvisno od dolžine kataložnega zapisa. Ponovno pridemo do ugotavljanja bolj in manj pomembnih podatkov. Dolžina kataložnega zapisa na računalniškem zaslonu je primerljiva s kataložnim vpisom, ki obsega več listkov v listkovnem katalogu. Tako v listkovnem kot v računalniškem katalogu so dolgi vpisi neprijetni za večino uporabnikov in uporabni za nekatere. Zakaj katalogizator naredi tako dolge vpise? Ali to zahtevajo katalogizacijska pravila? Kakšno vlogo ima pri tem uporabnik? Ali na ta način priskrbimo podatke, ki jih uporabnik resnično želi? Če je odgovor pozitiven ali negativen, kako vemo, da je pravi?

Tako na ročno napisanem kataložnem listku, z izredno omejenim prostorom, kot na tipkanem ali natisnjem listku, ki je prostor pridobil z drobnimi črkami in stisnjenimi vrsticami, so bili predstavljeni tisti podatki, ki so zmagali v boju za pomembnost in prostor. Pomudimo se za trenutek pri tistih elementih, ki so v tem boju zmagali.

Značnica
Naslov, podnaslov, itd.
Navedba odgovornosti
Izdaja
Kraj izida
Založba

Datumi (izida, zaščite avtorskih pravic itd.)
Podatki o tiskanju in tiskarju
Obseg
Ilustracije
Velikost
Spremno gradivo
Zbirka
Opombe
Vsebinski opis (v deželah, kjer uporabljajo geslovnike in abecedno razvrstitev gesel)
Imena in drugi iskalni elementi, ki niso vsebinske oznake
Drugi naslovi

Pri ogledu teh »zmagovalcev« v boju za prostor, verjameva, da nas bo večina soglašala, da so ti podatki pomembni za nekatere uporabnike knjižnic. Toda kateri so najpomembnejši? Objavljenih je bilo nekaj raziskav, ki so se ukvarjale s kataložnim vpisom in pomenom bibliografskih podatkov za uporabnike. Lan (2002) je pregledal tudi raziskave uporabnosti katalogov in kategoriziral za uporabnike najpomembnejše elemente kataložnih vpisov. Ugotovil je, da je naslov za uporabnike najpomembnejši bibliografski element, sledita pa mu avtor in datum izida. Morda bi bilo bolje namesto izraza »avtor« uporabiti »ime«. Te tri elemente lahko označimo kot odgovore na uporabnikova vprašanja: »Kaj?«, »Kdo?« in »Kdaj?«

Omenila sva že nenehen boj za prostor v kataložnih vpisih. Seal, Bryant in Hall (1983) so proučevali, katerih informacijskih potreb uporabnikov ne bi bilo mogoče zadovoljiti s skrajšanim bibliografskim opisom - v primerjavi s popolnim. Ugotovili so, da je bil skrajšani neuspešen le v 5 odstotkih primerov. Preprosta vključitev osebnih imen (kot sta Jerry in Alenka) bi to neuspešnost popravila za 2 odstotka, medtem ko bi vključitev založbe, opomb o bibliografski preteklosti dela (predhodnih objavah, izdajah) in ISBN, neuspehe še bolj zmanjšala. Če mislimo na uporabnika, nas pomen ISBN preseneti. Tu gre za drugačnega uporabnika - za knjižničarja. Dejansko so ISBN v omenjeni študiji uporabljali predvsem zaposleni v knjižnici in ne uporabniki knjižnice. Taka in podobne raziskave imajo lahko pomembne posledice za javne računalniške kataloge, če pomislimo, da jih veliko krči podatke, ki jih običajno vidimo na zaslonih. Teh podatkov je namreč v primerjavi s celotnim kataložnim vpisom v formatih MARC zelo malo. Mnogi javni računalniški katalogi ne prikažejo nobenih opomb ali pa le redke. To pa je v nasprotju z ugotovitvami o pomembnosti opombe o bibliografski preteklosti dela. Jasno je, da potrebujemo več raziskav o tem problemu. Predvsem pa moramo ugotovitve takih raziskav upoštevati pri razvoju javnih računalniških katalogov, da se bomo lahko pohvalili z upoštevanjem potreb uporabnikov.

Podatki, ki jih vsebujejo zapisi v formatih MARC, niso pa na kataložnih listkih, kažejo, da zapisi v formatih MARC niso enostavna računalniška kopija listkovnih katalogov. Kar pomislite na vsa polja, ki niso del bibliografskega opisa. Ključno vprašanje, na katero morajo odgovoriti katalogizatorji, še pomembneje pa oblikovalci katalogov in tisti, ki imajo neposredni stik z uporabniki, pa je: »Kakšno vrednost imajo ti podatki za uporabnike?« Če bi sami premislili o teh podatkih, bi najbrž ugotovili, da jih je le malo pomembnih za uporabnike. Vprašamo se lahko celo, ali imajo nekateri med njimi sploh kakršno vrednost za kogarkoli. V resnici moramo priznati, da je bila večina podatkov, uvedenih v polja MARC zapisov, pomembnih predvsem za knjižničarje in za vzdrževanje ter nadzor bibliografij in knjižničnih zbirk. Še več, ugotovimo lahko, da večina teh podatkov sploh ni na voljo uporabnikom javnih računalniških katalogov.

Še za trenutek se pomudimo pri verjetno najbolj zahtevnem od zapisov v formatu MARC – zapisu za serijsko publikacijo. V njem imamo zelo veliko podatkov. Vendar ima veliko uporabnikov glede serijskih publikacij le tri vprašanja:

1. Ali imate to serijsko publikacijo?
2. Ali imate številko, ki jo iščem?
3. Kje je?

Na splošno zapisi za serijske publikacije odgovorijo na ta tri vprašanja. Preostali podatki pa se jih ne dotikajo, in so, ponovno, predvsem namenjeni potencialnim informacijskim potrebam knjižničarjev ter omogočanju bibliografske kontrole teh najbolj izmuzljivih bitij – serijskih publikacij.

Ne misliva, da so bila vsa polja v MARC zapisu ustvarjena samo zaradi knjižničarjev. Sprašujeva pa se, ali so kaj prispevala k izboljšanju katalogov za uporabnike, ki niso knjižničarji. Najbrž smo že zamudili marsikatero priložnost. V preteklih desetletjih so bile opravljene raziskave in objavljeni pozivi za vključitev tako očitnih elementov kot so kazala vsebine v kataložni zapis. Vendar jih je bila večina zaman in jih je le malo vplivalo na spremembe v katalogizacijski praksi.

3 Ime in naslov kot iskalni element

Ob bibliografskih podatkih, ki jih naši katalogi ponujajo, imajo katalogi še drug namen. Po najboljših močeh, glede na fizične omejitve, podajajo pregled odnosov med dokumenti. Charles A. Cutter (1904) je v svojih ciljnih križnega kataloga poudaril tudi uporabo imen kot vstopnih elementov. Ni govoril neposredno o odnosih med deli, temveč se je posvetil medsebojnemu razlikovanju del.

Cutterjeve cilje je dopolnil Lubetzky (1953) in bolj odmevna Pariška načela (International Conference on Cataloging Principles, 1961). Ta pravijo: »Katalog mora biti učinkovito orodje za ugotavljanje ... katere izdaje določenega dela so v knjižnici.« (str. 7) Spremeni komentar pa pravi, da je ta funkcija kataloga lahko dosežena »z združevanjem vseh izdaj istega dela na enem mestu v abecednem katalogu« (str. 7). Čeprav so bili cilji kataloga čudovito zastavljeni, so bili težko izvedljivi. Linearna struktura abecednega kataloga, najpogosteje v listkovni obliki, je bila problematična skozi celotno zgodovino.

Mnogi uporabniki imajo zelo preproste informacijske potrebe. Naši katalogi pa niso oblikovani le za zadovoljevanje potreb te večine uporabnikov. Biti morajo kar se da vsestranski, da lahko zadovoljijo raznovrstne dejanske in potencialne potrebe. Mnogi avtorji objavijo le po eno delo. Dela z veliko vrednostjo ali dela, po katerih je veliko povpraševanje, pa so pogosto večkrat objavljena. Izdajo jih različne založbe, v različnih izdajah, v različnih oblikah in v različnih jezikih.

Tilletova (1991) je razvila taksonomijo bibliografskih odnosov, ki se lahko razvijajo med deli. Ta so:

- Ekvivalenčni odnos (equivalence relationship);
- Generični odnos (derivative relationship);
- Opisni odnos (descriptive relationship);
- Partitivni odnos (whole-part, part-whole relationship);
- Spremljevalni odnos (accompanying relationship);
- Sekvenčni odnos (sequential relationship);
- Podobnost v neki značilnosti (shared characteristic relationship) (str. 156).

Za uporabnike naših splošnih knjižnic in tudi mnogih drugih tipov knjižnic so ti odnosi povsem brez pomena. Kar jih najpogosteje zanima je: »Imate delo, ki ga želim?«, in če ga imamo; »Kje je?« Za nekatere druge uporabnike, navadno zelo majhno skupino, so ti odnosi pomembni. Morda so celo tisti element, ki edini lahko zadovolji njihovo informacijsko potrebo.

Tilletova (1991) je opisala šest načinov, s katerimi katalogizacijska pravila omogočajo povezovanje del in označevanje njihovih odnosov:

1. Kataložni vpis, ki začne s črto in se uporablja ali se je nekoč uporabljal za različne reprodukcije, ponatise, izdaje nekega dela. Pri tem črta nadomešča podatke, ki bi se sicer ponovili (dashed entry);
2. Opomba o bibliografskem zapisu za izviren dokument (Note on the bibliographic record for the original item)
3. Opombe o bibliografskem zapisu za enakovreden dokument (Notes on the bibliographic for the equivalent item);

4. Opombe, ki povezujejo posamezne bibliografske zapise za izvirne in njim sorodnimi (Notes to link separate bibliographic records for the original and »related items«);
5. Enotni naslov za izvirni dokument in njemu enakovredne dokumente (Uniform title headings for the original and equivalent items);
6. Lokacijski podatki za sorodne dokumente v zapisu za izvirni dokument (Holdings indication about the related item on the record for the original item) (Tillett, 1991, str. 395).

Razen enotnega naslova je označevanje teh odnosov povsem prepuščeno opisni katalogizaciji. Položaj teh podatkov pa je problematičen tako na kataložnih listkih kot v računalniških katalogih, ki omejujejo ali povsem izločijo opombe v običajnem prikazu na zaslonu.

Katalogizatorji so uporabili format MARC za vzpostavljanje kompleksnih povezav in odnosov med zapisi, npr. v formatu COMARC z blokom 4 za povezovanje kataložnih enot in blokom 5 za sorodne naslove. Na ta način smo pridobili zelo informativne kataložne zapise za tiste, ki bibliografske odnose razumejo, neposvečenim, torej večini drugih uporabnikov, pa je to povzročilo precejšnjo zmešnjavo.

Ne glede na število izdaj in oblik, so vsa dela ostala v katalogu skupaj pod imenom avtorja, dokler je ostal naslov nespremenjen. Ko pa se je naslov spremenil, je nastala cela vrsta težav, ki je ovirala izpolnitev cilja kataloga glede zbiranja vseh enakih del na istem mestu. To težavo smo premostili tako, da smo ustvarili umetni mehanizem za združevanje – enotni naslov. Težava z deli v različnih »izdajah« in »oblikah« pa se je še povečala v 20. stoletju z razvojem novih tehnologij, ki so omogočile obstoj istega dela v različnih oblikah in na različnih nosilcih. Doseganje cilja združevanja je postalo še težje. Trenutno brez enotnega naslova ne bi mogli doseči tega cilja.

4 Dostop po vsebini

Drug pogled na odnose med dokumenti v katalogu, ki ga je navedel Cutter (1904), so odnosi med dokumenti po vsebini. Cutter je predlagal, naj bi katalog »pokazal kaj knjižnica ima ... na določeno temo« (str. 12). S tem je mislil, da bodo knjižnice določile in opisale vsebino vsakega dokumenta. Če je dokument opisoval samo eno temo, je bil opis vsebine enostaven. Knjižnica je imela le en dodatni kataložni listek za dokument pod to temo. Če je dokument obravnaval dve ali tri teme, je knjižnica vložila kataložne listke pod obe ali vsa tri gesla. Če pa je dokument obravnaval več kot tri teme, te najpogosteje niso bile označene. Razlog je bil čis-

to praktičen: vzdrževanje obsežnih katalogov je zahtevalo veliko dela, in je bilo s tem zelo drago. Še več, čim večji je katalog, tem težje je najti želeni dokument in to tudi zaradi zapletenosti pravil o vlaganju listkov.

Melvil Dewey je bil eden od prvih knjižničarjev, ki je spoznal nujnost vsebinskega opisa v knjižnicah in katalogih. Svojo Decimalno klasifikacijo je pripravil kot sredstvo za izražanje odnosov med dokumenti in tudi za izražanje odnosov med disciplinami oz. temami. Toda njegov klasifikacijski sistem ni vedno predstavil vseh tem, ki jih je dokument obravnaval. Paul Otlet in Henri LaFontaine sta naredila naslednji veliki korak pri opisovanju vsebine dokumentov in predstavljanju relacij med dokumenti in temami. Njuna Univerzalna decimalna klasifikacija (UDK) omogoča opisovanje toliko tem, kolikor jih knjižničar izbere kot primerne za določen dokument. To je drugače kot pri Deweyevi decimalni klasifikaciji (DDK), ki dovoljuje opis le ene od tem. Medtem ko je bila DDK uporabljena predvsem za razvrščanje knjig na policah, je UDK predvsem namenjena opisovanju vsebine.

Kasneje so strokovnjaki naredili naslednji veliki korak v opisovanju vsebine. Razvili so način predstavljanja odnosov med temami zato, da bi omogočili boljši pregled nad odnosi med dokumenti. S.R. Ranganathan je bil vodilni pri tem podvigu. Njegova klasifikacija s fasetnim pristopom je pomemben mejnik v razvoju klasifikacijske teorije. Razvil je pet faset: tvornik – trpnik – sila – prostor – čas (personality – matter – energy – space – time – PMEST), da je lahko s kombinacijo enostavnih izrazil sestavljene pojme.

Ranganathanov pristop ni bil popolnoma nov. Deweyevi splošni privesni vrstilci za kraj imajo podobne značilnosti kot Ranganathanova faseta za prostor. UDK je naredila dodaten korak v smeri teh faset z uvedbo standardnih privesnih vrstilcev za kraj, čas, obliko, jezik in vidik. Medtem ko imajo vrstilci DDK navadno le en splošni privesni vrstilec, ali eno faseto, imajo vrstilci UDK lahko več privesnih vrstilcev, torej lahko prikažejo več faset. Čeprav Ranganathanova klasifikacija ni široko razširjena, je njen fasetni pristop vedno bolj cenjen.

Formati MARC in mnogi geslovniki uporabljajo fasetni pristop. Pričakovali bi, da bodo knjižničarji opisovali dokumente bolj konsistentno, če se od njih zahteva premišljevanje in delo po določenem vzorcu. Zahtevali bi lahko npr., da vsebinski opis vselej predstavijo v vrstnem redu: tema, kraj, čas, oblika. V teoriji klasifikacije je stalni vrstni red faset imenovan »predpisani vrstni red gradnje vrstilcev«. Raznolikost polj za vsebinski opis v formatih MARC, kot so osebno in geografsko ime, tema itd., lahko katalogizatorjem pomagajo opisovati vsebino dokumentov. Na žalost pa ta pripomoček za katalogizatorje zlahka zmede uporabnike. Ali morajo uporabniki knjižnice vedeti, da dodeljujemo različne vrste gesel? Misliiva, da ne. Naši javni računalniški katalogi omogočajo iskanje po ključnih besedah in drugačno iskanje po geslih, ki so zelo daleč od linearnih omejitev listkovnih katalogov.

Računalniški katalogi niso več omejeni s fizičnimi pomanjkljivostmi prejšnjih oblik katalogov. Imajo tudi pripomočke, o katerih smo le sanjali. Hipertekstna povezava je samo eden od takih primerov. Kljub vsem prednostim OPAC-ov pa meniva, da računalniški katalogi ne ponujajo dobrega doseganja ciljev knjižničnega kataloga. Pravzaprav tega niso ponudili do sedaj.

5 Krasni novi svet

V preteklih nekaj letih sva za posvetovanja ZBDS pisala o pomanjkljivostih računalniških katalogov in možnostih, ki jih imajo za uporabnike in knjižničarje. Nova obzorja nam odstirajo *Funkcionalne zahteve za bibliografske zapise* (FZBZ) ali *Functional Requirements for Bibliographic Records* (FRBR). To delo je bilo velik podvig Mednarodne zveze bibliotekarskih društev in ustanov (IFLA) v obdobju devetdesetih let prejšnjega stoletja. Seveda pa bodo možnosti, ki jih ponuja, dosegljive le, če najdemo pogum za implementacijo FZBZ. Trenutno je FZBZ mnogo bolj znan v Evropi kot v ZDA, kjer mnogo katalogizatorjev zanje sploh še ni slišalo. To pa se lahko kmalu spremeni.

Namen FZBZ je bil »z jasno definiranimi izrazi opisati funkcije, ki jih omogoča bibliografski zapis glede na različnost medijev, uporabe in potreb uporabnikov« (IFLA, 2000, str. 12). Pri tem podvigu so z raziskavo želeli ugotoviti, kateri podatki so najbolj zanimivi za uporabnike. V pričujočem prispevku sva velikokrat omenila uporabnike katalogov. Za svoje namene pa so FZBZ uporabnike definirale zelo široko. To niso le člani knjižnice, temveč tudi knjižničarji, založniki, knjigarji in tisti, ki ponujajo »informacijske storitve« izven knjižnic. Informacije, ki jih podaja kataložni zapis, pa so bile definirane glede na cilje, ki jih ima uporabnik, ko te zapise pregleduje:

- da bi našel gradivo, ki ustreza njegovim potrebam;
- da bi identificiral ustrezen dokument;
- da bi izbral dokument, ki bo zadovoljil njegovo potrebo, in
- da bi pridobil dostop do njega (IFLA, 2000, str. 17).

Doslej so bili naši katalogi, tako listkovni kot računalniški, omejeni glede predstavljanja različnih oblik kakega dela. Pomislite na delo Victorja Hugoja, *Notre-Dame de Paris*. V preteklih 170 letih je bila ta literarna mojstrovina objavljena stotine-krat. Izšla je v tako različnih oblikah kot so roman, zvočni zapis, gledališka igra, muzikal in računalniška datoteka. V katalogu so ta dela razkrojljena tudi, če iščemo pod Hugojevim imenom, razen če je bil uporabljen notni naslov. Pogled v OCLC-jev WorldCat ilustrira ta problem. *Notre Dame de Paris* je pod tem naslovom izšla 542-krat. To so knjige, videokasete, zvočni in notni zapisi. Pod

naslovom *The Hunchback of Notre Dame* je delo izšlo 350-krat, kot knjiga, set, film, videokaseta, DVD, zvočni in notni zapis. Vse to je v WorldCatu prisotno pod različnimi naslovi v nemščini, korejščini, pandžabščini in ukrajinsščini. Seveda pa ves svet ni vključen v WorldCat. Težave s Hugojevimi zapisi v WorldCatu sploh ne vključujejo slovenskih prevodov pod naslovoma *Notredamski zvonar* in *Notredamska cerkev v Parizu 1482* iz Narodne in univerzitetne knjižnice. Brez uporabe enotnega naslova, bi bila ta dela razkrojljena po katalogu prav tako, kot so v WorldCatu. Enotni naslov nam omogoča, da zberemo vsa na vsaj enem mestu – pod Hugojevim imenom.

Ključni pojmi iz FZBZ, ki jih želiva zdaj osvetliti, so entitete, kot proizvodi intelektualnega ali umetniškega truda, in so zajete v bibliografske opise. Te štiri entitete so »delo«, »izrazna oblika«, »pojavnost oblika« in »enota«. Predstavljajte si zgodbo *Notre Dame de Paris*, kot jo je v mislih zasnoval Victor Hugo. To je »delo« *Notre Dame de Paris*. Obstoj tega dela v različnih jezikih, izdajah, prevodih predstavlja različne »izrazne oblike« dela. Niti delo niti izrazna oblika ne moreta obstajati v katalogu, ker nobena ne obstaja fizično. Fizično se dokument pojavi šele v različnih »pojavnih oblikah«. Za *Notre Dame de Paris* bi bile pojavnostne oblike Gallimardova izdaja iz 1988, Bantamova iz leta 1981 pod naslovom *The Hunchback of Notre Dame*, Miramaxov video z enakim naslovom iz leta 1996 in Penguinova zvočna kasetna izdaja iz leta 1997, nadalje set, ki ga je izdal Pandalum Press leta 1976 in vključuje plakat, dve knjigi in zvočno kaseto in še in še. Če bi imeli katerokoli od stotin pojavnostnih oblik v roki, potem bi držali »enoto«.

Če pomislimo na kompleksnost naših katalogov, ki poskušajo odraziti odnose vseh oblik različnih del, lahko razumemo, koliko uporabnikov ni zadovoljnih z njim. To še posebej velja za velike knjižnice, ki vsebujejo veliko pojavnostnih oblik istega dela. Pomislimo še na mnoge ponovitve opisne katalogizacije v zapisih za različne izdaje Hugojevih del pri Gallimardu, Bantamu in drugih založbah skozi vrsto let. Naj gre za 940 različnih pojavnostnih oblik tega dela v WorldCatu ali manjše število v katerem od drugih katalogov, v vsakem primeru je obseg redundantnih podatkov, ki smo jih dolžni podati in jih ponujamo uporabnikom, osupljiv.

FZBZ niso omejene na odnose med deli. Obravnavajo tudi odnose med temami v dokumentih. Entitete »pojema« (concept), »predmeta« (object), »dogodeka« (event) in »kraja« (place), so lahko tema, ki jo delo obravnava. Te štiri fasete opredelijo medsebojne odnose med temami, odnose med temami in dokumenti, ter medsebojne odnose med dokumenti. Lahko si, na primer, predstavljamo dokument, ki obravnava klasifikacijo in bi ga opisali tako: »klasifikacija« (pojema), »knjižnično gradivo« (predmet), »poučevanje« (dogodek) in »Ljubljana« (kraj). Ta dokument bi bil v odnosu z vsemi drugimi dokumenti o klasifikaciji, s tistimi o knjižničnem gradivu, ter tudi z onimi o poučevanju in Ljubljani. Taki odnosi so v nekaterih računalniških katalogih že vzpostavljeni prek gesel s hipertekstnimi povezavami.

Kako bodo FZBZ začele vplivati na naše kataloge? Namig dobimo pri OCLC, ki je oznanil, da namerava konec leta 2003 začeti uporabljati Oraclovo platformo za podatkovne zbirke WorldCat (Dorman, 2002). Med pozitivnimi rezultati, ki jih OCLC pri tem pričakuje, je tudi možnost podpore hierarhičnih odnosov, ki so jih osnovali FZBZ. To nam obeta, da bodo javni računalniški katalogi ponujali novo obliko bibliografskega opisa in da ga bodo uporabniki tudi uporabljali.

Mnogi strokovnjaki se že nekaj čas ukvarjajo z ugotavljanjem nadaljnjih teoretičnih in praktičnih posledic implementacije FZBZ. Predstavljajte si prihodnost, ko bodo uporabniki naših katalogov lahko krmarili v ali pa samo iz ptičje perspektive opazovali celotno množico pojavnih oblik *Notredamskega zvonarja* ali drugih del. Zavedava se, da za mnogo uporabnikov in prav tako za mnogo dokumentov to ne bo prineslo nobene spremembe v primerjavi s sedanjim katalogom. Tako ne bi bilo sprememb za nekoga, ki bi napisal eno samo delo, izdano v eni sami izdaji, pri enem založniku, v eni obliki. V takem primeru bi zadostoval en sam kataložni zapis. Za druge avtorje in dela pa bi lahko prišli do širokega spektra odnosov.

FZBZ nam dajejo priložnost za spremembo katalogov tako, da ne bodo pridobili le knjižničarji, temveč tudi uporabniki. Naj za nas ne rečejo, da nismo nikoli izpustili priložnosti izpustiti priložnosti. Kajti, krasni novi svet prihaja. Ključno vprašanje, ki si ga moramo zastaviti je: »Ali smo dovolj pogumni, da vanj vstopimo?«

Posvetilo

Ta prispevek sva napisala v spomin na najino kolegico in strokovnjakinjo Zlato Dimec. Zlata, pogrešamo te in te ne bomo pozabili. Tvoje delo živi naprej.

Citirani viri

1. Brault, N. (1972). *The Great Debate on Panizzi's Rules in 1847-1849: The Issues Discussed*. Los Angeles: School of Library Services and The University Library, University of California, Los Angeles.
2. Cutter, C. A. (1904). *Rules for a Dictionary Catalog*. 4th ed. rewritten. Washington: Government Printing Office.
3. Dorman, D. (2002) OCLC taps VTLS to help migrate WorldCat. *American Libraries*, 33:83.
4. International Federation of Library Associations and Institutions. (1998). *Functional Requirements for Bibliographic Records*. (1998). *Final Report*. München: K.G. Saur.

5. International Federation of Library Associations and Institutions. (2000) *Funkcionalne zahteve za bibliografske zapise*. Končno poročilo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
6. International Conference on Cataloguing Principles. (1971) *Statement of Principles Adopted at the International Conference on Cataloguing Principles, Paris, October, 1961*. Annotated ed. with commentary and examples by Eva Verona. London: IFLA Committee on Cataloguing.
7. James, T. (1986). *The First Printed Catalogue of the Bodleian Library: A Facsimile*. Oxford: Clarendon Press.
8. Lan, W-C. (2002). *From Document Clues to Descriptive Metadata: Document Characteristics Used by Graduate Students in Judging the Usefulness of Web Documents*. Doctoral dissertation. Chapel Hill, NC: University of North Carolina at Chapel Hill.
9. Lubetzky, S. (1953) *Cataloging rules & principles: a critique of the A.L.A. rules for entry and a proposed design for their revision*. Washington: Library of Congress.
10. Norris, D. M. (1939). *A History of Cataloguing and Cataloguing Methods 100-1850 with an Introductory Survey of Ancient Ties: a thesis accepted for the honours diploma of the Library Association*. London: Grafton.
11. Seal, A., Bryant, P., & Hall, C. (1983). *Full and Short Entry Catalogues: Library Needs and Users*. Aldershot, Eng.: Gower.
12. Tillett, B. B. (1991). A taxonomy of bibliographic relationships. *Library Resources & Technical Services*, 35, 150-158.
13. Tillett, B. B. (1991a). Summary of the treatment of bibliographic relationships. *Library Resources & Technical Services*, 35, 393-405.

---

dr. Jerry D. Saye je profesor na Šoli za informacijske vede in bibliotekarstvo, Univerza Severne Karoline v Chapel Hillu, ZDA (School of Information and Library Science, University of North Carolina at Chapel Hill, U.S.A.)
Elektronski naslov: saye@ils.unc.edu

dr. Alenka Šauperl je docentka na Oddelku za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Naslov: Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
Elektronski naslov: alenka.sauperl@ff.uni-lj.si